

53. Мицюк О.К. Аграрна політика (1800-1925 pp.) / О.К. Мицюк. – Подєбради: Видання “Вид. Т-ва при Укр. Госп. Ака-демії в ЧСР”, 1925. – Т. 2. – Ч. I. – 272 с.
54. Швецова А.В. Національний характер як предмет соціально-філософського аналізу : автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / А.В. Швецова; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 35 с.
55. Портнова Т.В. У кривому дзеркалі: тексти української інтелігенції про селянство XIX ст. / Т.В. Портнова // Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали шостих наукових читань, присвячених пам’яті професора Д.П. Пойди. – Д.: ДНУ, 2007. – С. 56-59.
56. Присяжнюк Ю.П. До проблеми ролі селянства в збереженні національної ідентичності українців (XIX – початок XX ст.) / Ю.П. Присяжнюк // Український селянин: праці Науково-дослідного інституту селянства / Інститут історії України НАН України. – Черкаси, 2001. – Вип. 1. – С. 78-81.
57. Потульницький В.А. Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть / В.А. Потульницький // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 3-20.
58. Федорченко С. Народ на війні / С. Федорченко. – М.: Сов. писатель, 1990. – 400 с.
59. Лотман Ю.М. Семиосфера / Ю.М. Лотман. – СПб.: “Искусство-СПБ”, 2000. – 704 с.

Михайлюк А. В. Крестьянство как “воображаемое сообщество”

Рассматривается определение понятия “крестьянство”. Подчеркивается условность и конвенционный характер этого понятия. Крестьянство рассматривается как специфический образ жизни, общие черты которого проявляются в разное время и в разных регионах, категория не только социально-экономическая, а в широком понимании – антропологическая. Понятие “крестьянство” выступает как социологическая абстракция, идеально типичная конструкция. Предлагается использование конструктивистского подхода.

Ключевые слова: крестьянство, конструктивизм, “воображаемое сообщество”, культура, модернизация

Mykhailiuk A. V. Peasantry as “imaginary association”

Author examines the notion “Peasantry” and stresses the conventional and relative meaning of that word. Peasantry is a specific life-style peculiar to the different regions and periods. It’s not only social and economic category but anthropological one. In author’s opinion the notion of “Peasantry” is the sociological abstraction (ideal type). Author considered the constructivist approach in the study.

Keywords: peasantry, constructivism, “imagined community”, culture, modernization

УДК 94:371.671(477)

С. С. Баханова

Д. ДОНЦОВ НА СТОРІНКАХ СУЧАСНИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ

Важливим внеском у розвиток ідеї незалежної України стали теоретичні надбання Д. Донцова, тому звернення до його спадщини сьогодні є вельми актуальною проблемою. Досліджуючи цю проблему, сучасні історики залучають широке коло джерел, звертаючи останнім часом увагу і на шкільні підручники, оскільки саме вони впливають на формування суспільної свідомості покоління, що підростає.

Ключові слова: Д. Донцов, інтегральний націоналізм, історіографічний аналіз, шкільний підручник.

Процес розбудови української незалежної держави продемонстрував необхідність не тільки зосередження уваги на розбудові державних структур, а й на усвідомленні суспільством національної ідеї як об’єднувального чинника держави. З кінця XIX й упродовж майже всього XX століття такою власне була ідея незалежності України.

Важливим внеском у розвиток ідеї незалежної України стали теоретичні надбання Д. Донцова, тому звернення до його спадщини сьогодні є вельми актуальною проблемою. Досліджуючи цю проблему, сучасні історики залучають широке коло джерел, звертаючи останнім часом увагу і на шкільні підручники, оскільки саме вони впливають на формування суспільної свідомості покоління, що підростає.

У сучасній історіографії є низка розвідок шкільних підручників з історії та історіографічних джерел (В. Мисан, М. Фукс, О. Удод та ін.) та специфічного виду історичної літератури (Я. Грицак, Н. Яковенко), становлення сучасних підручників з історії (С. Кульчицький, П. Панченко, Ф. Турченко, Г. Швидко та ін.). Є публікації присвячені висвітленню в підручниках з історії України окремих історичних подій та явищ: радянського тоталітаризму (Ю. Шаповал, А. Жив’юк), Другої світової війни (В. Ільїн, І. Гирич), С. Петлюра (С. Литвин). Однак в українській історіографії не було спеціальних досліджень, присвячених історіографічному аналізу шкільної навчальної літератури з погляду розкриття в них ідей Д. Донцова.

Метою даної статті є за допомогою аналізу історичного матеріалу, що міститься у сучасних шкільних підручниках з історії України, простежити основні тенденції в оцінках істориками ідеології інтегрального націоналізму.

Об’єктом дослідження є зміст шкільних підручників з історії України кінця XX – початку XXI століття, а предметом – висвітлення в них поглядів Д. Донцова.

За радянських часів у шкільних підручниках за ОУН не згадувалося лише на початок 90-х рр. у перших навчальних книгах з історії України часів незалежності інформація про існування Організації українських націоналістів (ОУН) та її діяльність почала з'являтися, але з притаманним радянській історіографії негативним посвідченням. У пробному посібнику М. Ковалю, С. Кульчицького, Ю. Курносова, В. Сарбея (1991 р.), у параграфі "Возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР", ОУН лише згадували як одне з націоналістичних угруповань, утворене в 1929 році. Його діяльність подавалася як культурницька й проповідницька ("спільно з представниками української католицької церкви"), зводилася до антипольської боротьби за "утворення суверенної української", "самостійної України – незалежної як від Польщі, так і від Радянського Союзу" [3, с.209]. У 1992 р. матеріал про ОУН було внесено до проекту програми з історії України, але лише в 11 класі, у зв'язку з новим станом у його діяльності у контексті спроби проголошення у Львові самостійної української держави і потім розгорнутої діяльності ОУН-УПА в 1943 р.

Вже у матеріалах до підручника (1992 р.) М. Коваль, С. Кульчицький, Ю. Курносов, розглядаючи соціально-економічне та політичне становище західноукраїнських земель параграф "Злочинний зговір Сталіна з Гітлером у 1939 р. і доля західноукраїнських земель" дещо розширюють інформацію про ОУН. Окрім дати заснування, місця (Відень), подаються прізвища очільника та провідних діячів (Є. Коновалець, А. Мельник, С.Бандера, Я.Стецько та ін.). ОУН визначається як ідеологічно-політичний рух; чіткіше вималюється мета – духовне відродження нації та її історичних традицій, утворення суверенної української держави. Діяльність ОУН розглядається у двох площинах – з одного боку, пропаганда ідей через друковані органи та громадські організації в інших країнах, "участь у економічних та політичних виступах трудящих", з іншого, – збройні методи боротьби, теракти. Разом з тим, відчувається негативне забарвлення матеріалу. Так, зберігаються оцінки ("різних націоналістичних угруповань", "організації націоналістичного спрямування спільно з представниками української католицької церкви"); наголошується на особливості організації (панування в ній атмосфери "фанатичного патріотизму, готовності жертвувати життям – і своїм, і інших – за національну ідею") та на протистоянні в самій організації ("впродовж суспільно-політичної діяльності в ОУН мали місце конфлікти серед її керівництва, відбувалися розколи організації"); разом з назвою друкованого органу використовується специфічний термін ("офіціоз "Розбудова нації") [4, с.311]. Однак на цей час у підручниках не йшлося про ідеологічні засади організації.

Автор іншого підручника з новітньої історії України (1994 р.), Ф. Турченко, надає опису діяльності ОУН значно більше місця. Історик зосереджує увагу на існуванні різних політичних партій на західноукраїнських землях та на політичній боротьбі, що розгорнулася там у 20–30 роках ХХ століття. Для цього він відводить окремий ліхтарик "Формування Організації Українських Націоналістів (ОУН)". Пояснюючи причини того, чому "наростали нетерпіння, схильність до безкомпромісних, крайніх методів боротьби" серед українців, він наголошує на особливості системи міжнародних відносин у Європі. Автор чіткіше визначає мету організації – "утворення самостійної української держави", подає інформацію про діяльність ОУН і наслідки ("терор викликав репресії з боку польських властей"). У Ф. Турченка члени ОУН виглядають не "фанатичними патріотами", а молодими людьми, які заради досягнення незалежності України "зобов'язалися працювати в усіх органах і організаціях, проникати в усі сфери життя" ("велика частина українських студентів", "талановиті українські поети-емігранти Євген Маланюк, Олег Ольжич, Олена Теліга, Богдан Кравців"), і які мали багато співчуваючих. На відміну від попередніх підручників, у книзі Ф.Турченка, не називаючи ідеологічного підґрунтя ОУН, зазначається, що "тривав інтенсивний пошук нових ідеологічних орієнтирів, які б могли стати основою подолання міжпартійних чвар, згуртування всіх національних сил навколо мети досягнення самостійності" [9, с.269,270]. Після параграфу було подано фрагменти з програми ОУН, ознайомившись з якими учням пропонувалося з'ясувати, яке значення для розвитку нації відводила ОУН суверенній державі, наскільки переконливим був пункт програми щодо національної диктатури, чим викликано перехід ОУН до авторитарних методів управління в ході визвольної боротьби [9, с.274,275]. Однак і в цьому підручнику про Д. Донцова ще не йшлося.

Уперше термін "інтегральний націоналізм" та ім'я Д. Донцова з'являється в шкільній програмі 1996 р. в контексті вивчення західноукраїнських земель в 1920–1939 рр. та українських підручниках 1998 р. У новому виданні підручника Ф. Турченка (1998 р. і зберігатиметься у наступних) матеріал про ОУН доповнено поясненням сутності ідеології "інтегрального" націоналізму: "Нація оголошувалася Д. Донцовим абсолютною цінністю, а досягнення незалежності України – найвищою метою. Для досягнення цієї мети є прийнятними будь-які методи", – що робило зрозумілим різноманітність форм діяльності оунівців. У тексті ідеологічні засади ОУН схарактеризовано як тоталітарні й зауважено, що український визвольний рух зазнав впливу домінуючих тенденцій політичного життя Європи того часу. Разом з тим, чітко виведено відмінності українського чинного націоналізму, які полягають у тому, що "на відміну від європейських тоталітарних ідеологій (націонал-соціалізму, фашизму, комунізму)", він виник у середовищі пригнобленої нації, спрямований на боротьбу за незалежність, не зазіхає на незалежність інших націй [9, с.289]. Матеріал підручника доповнювався документами, вміщеними у хрестоматії з новітньої історії України (упорядники С. Падалка, П. Панченко, Н. Теполухова, Ф. Турченко) – витягом з політичної програми ОУН і фрагментами з праці Д. Донцова "Націоналізм". Учням пропонувалося порівняти ці два документи [12, с.317-320,322].

С. Кульчицький, М. Коваль, Ю. Лебедєва також у своєму підручнику з історії України (1998 р.) спробували розтлумачити вироблення Д. Донцовим чинного націоналізму як альтернативу тим рисам українського руху, "які прищепило... попереднє покоління духовних лідерів на чолі з І. Франком і М. Грушевським". Автори розмірковують ("власне, інтегральний націоналізм важко назвати доктриною"), піддають критиці

теоретиків Д. Донцова, Д. Андрієвського, М. Сціборського (“мало замислювалися над соціально-економічною структурою майбутньої держави”; “надто багато сил... витрачали” на обґрунтування права українців на державність тощо) та подають їх бачення держави як етнократичної на чолі з верховним провідником. Паралельно з викладом матеріалу автори намагаються порівняти український націоналізм з нацизмом і комунізмом (“Теоретичні підвалини інтегрального націоналізму не мали довершеності, властивої іншим тоталітарним доктринам, особливо комунізму і нацизму”; “місце, яке посідав верховний провідник у цьому вченні, було тотожним становищу вождя у комуністів, дуче у фашистів або фюрера у нацистів”, “подібно до комуністів і нацистів, українські націоналісти...” тощо). І на останок ще з притиском на час (“народився в червоно-коричневій Європі, тобто в тяжку для України добу”) С. Кульчицький, М. Коваль, Ю. Лебедева наголошують на агресивному характері українського інтегрального націоналізму, на відмові від наступництва в українському визвольному русі (“відкинув гасла добросусідського співіснування, які пропитувалися... ідеологами... XIX ст. (М. Драгоманов), а також лідерами української революції початку XX ст. (М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра)”), та відродженні ідеї М. Міхновського у новому баченні Д. Донцова “Українці для України!” Через це виводиться симпатія до націонал-соціалізму [5, с.195-196].

Інтегрований посібник Ю. Темирова, Н. Темирової, І. Тодорова (1998 р.) разом з дуже стислим повідомленням про ідеологію ОУН містив визначення поняття “інтегральний націоналізм” – ідеологія, яка відкидає ліберальні цінності й проповідує рішучі дії заради торжества національних інтересів [8, с.308]. Подібно до підручника Ф. Турченка в ньому подається витяг з політичної програми ОУН і пропонується виявити демократичні і тоталітарні тенденції у програмних завданнях ОУН [8, с.312,313].

У навчальній літературі початку XXI століття також немає єдності у висвітленні цього матеріалу. Так, І. Коляда, О. Ількова, О. Сушко (2001 р.) подають лише фрагменти цитат (“Д. Донцов стверджував”) і роблять наголос лише на тезі “закон вічного суперництва націй” [6, с.98], при цьому радять обговорити висновки О. Субтельного про готовність інтегральних націоналістів воювати з тими, хто стане їм на заваді. В. Даниленко, С. Гузенков, М. Колодяжний (2002 р.) у параграфі “Українські громадсько-політичні організації в Польщі” виокремлюють ліхтарик “Інтегральний націоналізм. Д. Донцов”, у якому повідомляються основні засади українського націоналізму (національна диктатура; єдина партія; опозиція до соціалізму, капіталізму, лібералізму і демократії; гасло національного солідаризму). Роз’яснюючи погляди Д. Донцова, насамперед підкреслюють те, що він “ділив народи на тих, хто підкоряє, і тих, хто підкоряється”, вивів “виключність” українського народу, закликав ні перед чим не зупинятись у досягненні державної самостійності. А щоб ці тези не викликали у читача аналогій з нацизмом, у наступному абзаці зауважують, що, незважаючи на вплив фашизму, ототожнювати їх не можна через те, що український інтегральний націоналізм “виник у середовищі пригнобленої нації, мав привести до національної державності та її особливого міжнародного становища”. Якщо перші дві позиції подібні до того, які подано в підручнику Ф. Турченка, то остання, про особливе міжнародне становище, залишається незрозумілою [2, с.203]. Уміщуючи фрагмент праці “Націоналізм” (з хрестоматії), автори його дещо скоротили і завданням “Чи згодні Ви з ідеєю Д. Донцова про те, що історія не має рівності?” вивели на позицію, що була у попередньому посібнику. Інше питання пропонувало визначити головне завдання під час підготовки українського народу до боротьби за власну державу [2, с.205].

З підручників С. Кульчицького, Ю. Шаповала (2003 р.) та Н. Гупана, О. Пометун (2004 р.) можна коротко дізнатися про Д. Донцова: відомий публіцист, політичний діяч, активний учасник революційних подій тощо. Н. Гупан, О. Пометун дуже коротко зупиняються на тому, що головним у вченні Д. Донцова було положення про національну революцію українського народу за створення самостійної держави та прийнятність будь-яких методів для її досягнення [1, с.286,287]. А у підручнику С. Кульчицького, Ю. Шаповала зазначається, що чинний націоналізм Д. Донцова був не цілісною системою, а “передусім набором емоційних закликів”, який підготував ґрунт до сприйняття ідеології ОУН. На відміну від попередніх навчальних книг, тут наголошується не тільки на подібності націоналістичних ідеологій та впливі “деяких європейських зразків” на інтегральний націоналізм, а й на тому, що він є відмінним від фашизму та нацизму. Приділено увагу і створенню Д. Донцовим галереї творчих портретів видатних українців [7, с.282-284].

Таким чином, підбиваючи підсумки аналізу шкільних підручників з історії України на предмет висвітлення в них ідей Д. Донцова, слід зазначити, що упродовж 1991–2005 рр. у навчальній літературі з історії відбувся відхід від радянських оцінок інтегрованого націоналізму і утвердження сучасного погляду на це складне історичне явище. Ідеї Д. Донцова вміщують в себе засадничі складові національної ідеї українського народу, а саме пріоритету національної інтеграції та незалежності національної держави. Проте цілісною ідеологічною системою вони не стали. До того ж далеко не всі методи досягнення висунутої Д. Донцовим ідеї можуть бути актуальними сьогодні.

Джерела та література

1. Гупан Н.М., Пометун О.І. Новітня історія України: 1914-1939: 10 кл.: Навч. посіб. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 340 с.
2. Історія України: Навчальний посібник для 10 класу серед. загальноосвіт. шк. / Автори: Даниленко В.М., Гузенков С.Г., Колодяжний М.М. – Запоріжжя: Прем’єр, 2002. – 224 с.
3. Коваль М.В., Кульчицький С.В., Курносів Ю.О., Сарбей В.Г. Історія України: Пробний навчальний посібник для 10-11 класів середньої школи / За ред. акад. АН УРСР Ю.Ю. Кондуфора – К.: Радянська школа, 1991. – 336 с.

4. Коваль М.В., Кульчицький С.В., Курносів Ю.О. Історія України. Матеріали до підручн. для 10-11 кл. середн. шк. – К.: "Райдуга", 1992. – 512 с.
5. Кульчицький С.В. та ін. Історія України: Підруч. для 10 кл. серед. шк. / С.В. Кульчицький, М.В. Коваль, Ю.Г. Лебедєва. – К.: Освіта, 1998. – 288 с.
6. Коляда І.А. та ін. (за заг. ред. члена-кореспондента НАН України д-ра іст. наук, проф. О.П. Реєнта) Історія України (1914-1939 рр.). 10 клас: Пробн. навчальн. посібник. – 4-е видання, доповнене і перероблене. – Х.: Скорпіон, 2001. – 112 с.
7. Кульчицький С.В., Шаповал Ю.І. Новітня історія України (1914-1939): Підруч. для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Генеза, 2003. – 304 с.
8. Темиров Ю.Т., Темирова Н.Р., Тодоров І.Я. История (1914-1945 гг.). Интегрированный курс: Учебное пособие для 10 класса общеобразовательной школы. – Донецк: Центр подготовки абитуриентов, 1998. – 488 с.
9. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. (1917-1945 рр.): [Підручник для 10-го класу середньої школи] – К.: Генеза, 1994. – 344 с.
10. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917-1945. 10 клас: Підручник для серед. загальноосвіт. шк. – Вид. 2-е, виправлене та доповнене. – К.: Генеза, 1998. – 384 с.
11. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1914-1939. Підруч. для 10-го кл. серед. загальноосвіт. навч. закл. – Вид. 3-тє, виправл. та допов. – К.: Генеза, 2002. – 352 с.
12. Хрестоматія з новітньої історії України (1917–1945 рр.) Навчальний посібник для 10 кл. серед. шк. – К.: Генеза, 1998. – 400 с.

Баханова С. С. Д. Донцов на страницах современных школьных учебников по истории

Важным вкладом в развитие идеи независимой Украины стало теоретическое достояние Д. Донцова, поэтому обращение к его наследию сегодня является весьма актуальной проблемой. Исследуя эту проблему, современные историки привлекают широкий круг источников, в последнее время обращая внимание и на школьные учебники, поскольку именно они влияют на формирование общественного сознания подрастающего поколения.

Ключевые слова: Д. Донцов; интегральный национализм, историографический анализ, школьный учебник.

Bahanova S. S. D. Dontsov on the pages of modern history school textbooks

Theoretical works by D. Dontsov have contributed a lot to the development of the idea of independent Ukraine, so exploring his heritage is a problem of great actuality for the time present. While studying this problem, modern historians appeal to the wide scope of sources, paying attention to school manuals as well due to their significant role in forming social consciousness of the growing generation.

Keywords: D. Dontsov, integral nationalism, historiography analysis, school manual